

พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดปัตตานี

Architectural Development of Mosques

in Pattani Province

ธนสันต์ เทพรัตน์

Tanasun Tapparut

สำนักวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

นครศรีธรรมราช 80160 ประเทศไทย

School of Architecture and Design, Walailak University,

Nakhon Si Thammarat, 80160, Thailand

บทคัดย่อ

บทความวิจัยศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดปัตตานี ที่เกิดขึ้นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง โดยมีขอบเขตการศึกษาเริ่มตั้งแต่เมื่อศาสนาอิสลามได้เข้ามาเผยแพร่ในพื้นที่จังหวัดปัตตานี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน โดยมีคำถามว่า ปัจจัยใดที่ส่งผลให้สถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดปัตตานีเกิดความเปลี่ยนแปลงและดำรงอยู่ งานวิจัยเชิงคุณภาพนี้ใช้กรณีศึกษามัสยิดจำนวน 7 แห่ง ได้แก่ มัสยิดอาโห้ มัสยิดนัจมุดดีน มัสยิดกรือเซะ มัสยิดดาโต๊ะ มัสยิดรายอฟาฏอนี มัสยิดรายอ และมัสยิดกลางจังหวัดปัตตานี โดยมีเกณฑ์ในการคัดสรรกรณีศึกษาจากมัสยิดที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ปัตตานี และเป็นมัสยิดที่ปรากฏให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแตกต่างจากมัสยิดที่มีมาก่อนอย่างมีนัยสำคัญ การศึกษาใช้การสำรวจภาคสนาม แผนที่ ภาพถ่าย และการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อทำการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม



มัสยิดกลาง จังหวัดปัตตานี
ตำบลอานะรุ อำเภอเมือง
จังหวัดปัตตานี

Central Mosque,
Pattani Province,
Anoru Sub-district,
Mueang District,
Pattani Province.

ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดปัตตานีมาจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการ ประการแรก อิทธิพลภายใน เกิดจากการนำเอารูปแบบสถาปัตยกรรมของท้องถิ่นในอดีตมาใช้เป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบสถาปัตยกรรมมัสยิดในปัจจุบัน ประการที่สอง อิทธิพลภายนอก โดยการนำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมจากสถาปัตยกรรมเปอร์เซียมาประยุกต์ใช้ในสถาปัตยกรรมของมัสยิดในปัตตานี ดังที่พบในการนำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบโมกุลและโดมทรงหัวหอมมาใช้กับมัสยิดกลางประจำจังหวัดปัตตานี ด้วยรูปแบบทางสถาปัตยกรรมอันโดดเด่นจึงส่งผลให้มัสยิดภายในจังหวัดปัตตานีและจังหวัดใกล้เคียงที่สร้างขึ้นภายหลังนิยมสร้างขึ้นตามรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดกลางจังหวัดปัตตานี

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมารูปแบบทางสถาปัตยกรรมภายนอกของมัสยิดในจังหวัดปัตตานีได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แต่สิ่งที่ยังคงอยู่เสมอมาและไม่มีการเปลี่ยนแปลงคือ รูปแบบการวางผังตัวอาคารมัสยิดที่ยังคงวางตัวอาคารไปตามแนวyardด้านทิศตะวันออกทิศตะวันตก โดยด้านหน้าอาคารจะหันไปทางด้านทิศตะวันออก

เสมอ เพื่อให้ผู้ที่เข้าไปใช้งานในอาคารหันหน้าไปทางทิศตะวันตก หรือทิศ
กิบละฮ์ เวลาทำละหมาด ปัจจุบันมัสยิดยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของ
ชุมชนในการประกอบศาสนกิจการร่วมกัน โดยเฉพาะการละหมาดในวันศุกร์
และในโอกาสวันสำคัญทางศาสนา ผู้คนในชุมชนจะมารวมตัวพบปะกันที่มัสยิด
อันสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของมัสยิดและความเคร่งครัดยึดมั่นต่อหลัก
คำสอนของศาสนาอิสลามของผู้คนในพื้นที่จังหวัดปัตตานี

คำสำคัญ: พัฒนาการ, มัสยิด, ปัตตานี

Abstract

This research article explores the architectural changes of mosques in Pattani Province that occurred in the midst of changing social, economic and political conditions. The scope of the study is from the spread of Islam in Pattani Province in the 19th century to the present days. The research asks what factors contributed to the change and existence of mosque architecture in Pattani. This qualitative research was conducted using a total of 7 mosques: Aho Mosque, Najmuddin Mosque, Krue Se Mosque, Dato Mosque, Rayafatani Mosque, Raya Mosque, and Central Mosque of Pattani Province. The criteria for the selection are from case studies related to the history of Pattani and the ones that appear to have significant changes in architectural style, distinctive from the previous mosques in Pattani. Drawing upon field surveys, maps, photographs and in-depth interviews, the study then analyses the changes in architectural styles.

The finding reveals that the factors that caused the change in the architecture of mosques in Pattani Province came from two principal causes. First, the internal factor: the adoption of local architectural styles as an inspiration for the formation of present mosque architecture. Second, external influences: the appropriation of architectural styles from Persian culture to the architecture of mosques in Pattani. By adopting the Mughal

architectural style and onion-shaped domes, the Central Mosque of Pattani served as a popular model for other mosques in Pattani Province and neighbouring provinces.

While the architectural style of mosques in Pattani has changed over time, such changes occurred merely externally. The layout of the mosques remains oriented along the East-West longitudinal direction. The front of the mosque always faces Eastward, to facilitate users who enter the building to turn westward to Qibla's direction when praying. Nowadays, the mosque continues to serve as the centre of the community. Especially on Friday as well as other religious days, people in the community will gather at the mosque. This reflects the importance of the mosque and the strict adherence to the teachings of Islam of the people in Pattani.

Keywords: development, mosque, Pattani

บทนำ

สภาพทางสังคมวัฒนธรรมของจังหวัดปัตตานีมีลักษณะเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม อันประกอบขึ้นจากกลุ่มชนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ ภาษา และวิถีการดำเนินชีวิตที่มีความแตกต่างกัน เช่น ชาวไทยมุสลิม ชาวไทยพุทธ ชาวไทยเชื้อสายจีน ฯลฯ เมื่อกลุ่มคนเหล่านี้ได้มีการตั้งถิ่นฐาน ร่วมกันในบริเวณพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ จึงก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทาง วัฒนธรรมร่วมกัน ได้แก่ การปรับตัวผสมผสาน และการขัดแย้งทางวัฒนธรรม เกิดขึ้น

สาเหตุส่วนหนึ่งของความขัดแย้งทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการขาด ความเข้าใจและการยอมรับในความแตกต่างทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ และศาสนา ดังจะเห็นได้จากวัฒนธรรมของชาวไทยมุสลิมซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ในพื้นที่ที่มี อัตลักษณ์เฉพาะตัวที่เด่นชัดทั้งทางด้านการใช้ภาษามลายู (ยาวิ) สื่อสารใน ชีวิตประจำวัน มีวัฒนธรรมประเพณีวิถีการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับหลัก ปฏิบัติทางศาสนาอิสลาม ซึ่งมีความแตกต่างจากวัฒนธรรมของชาวไทยพุทธ

ในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่มีวัฒนธรรมประเพณี และภาษาที่ใกล้เคียงกับวัฒนธรรมส่วนกลางของประเทศ ผสานกับนโยบายการปกครองของภาครัฐในอดีตที่รัฐบาลกลางได้สร้างระบบวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น โดยการดำเนินการใช้แนวทางของการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (Cultural Assimilation) และพยายามที่จะผสมผสานวัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่ต่าง ๆ ให้เป็นรูปแบบเดียวกับวัฒนธรรมส่วนกลางเป็นหลัก โดยไม่คำนึงถึงความสำนึกและความต้องการพื้นฐานของประชาชนในพื้นที่¹ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ก่อให้เกิดความแตกแยกทางวัฒนธรรมและการไม่ยอมรับในวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เป็นผลให้เกิดปัญหาทางด้านการเมืองการปกครองและความไม่สงบในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้มาอย่างต่อเนื่อง

การศึกษาพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดปัตตานี เพื่อทำความเข้าใจถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดปัตตานี โดยการวิเคราะห์พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดปัตตานีผ่านกระบวนการปรับตัวของชุมชนมุสลิมในพื้นที่จังหวัดปัตตานี เพื่อค้นหาคำตอบถึงพัฒนาการของสถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดปัตตานี และเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของสถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดปัตตานี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ศึกษาพัฒนาการของสถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดปัตตานี และปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของมัสยิดในจังหวัดปัตตานี

แนวคิดและระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่องพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดปัตตานีมุ่งศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดปัตตานีที่สัมพันธ์กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางลักษณะกายภาพของมัสยิดในจังหวัดปัตตานี

เกณฑ์ในการคัดสรรมัสยิดกรณีศึกษาพิจารณาจากมัสยิดที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ปัตตานี หรือเป็นมัสยิดที่ปรากฏให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแตกต่างจากสถาปัตยกรรมมัสยิดที่มีมาก่อน สามารถสัมภาษณ์ผู้ใช้งานภายในมัสยิดร่วมกับการค้นคว้าข้อมูลเอกสาร

ภาพที่ 1: แผนที่จังหวัด

ปัตตานีแสดงตำแหน่ง
ศูนย์กลางเมืองของ
อาณาจักรลังกาสุกะ
และอาณาจักรปัตตานี
ดารุสซาลามโดยสังเขป

Fig.1 Map of Pattani
Province showing
the location of the
Kingdom of Langkasuka
and its center and
the Kindgom of Pattani
Darussalam.



เพื่อกำหนดความเป็นตัวแทนของมัสยิดในแต่ละยุค แล้วจึงขออนุญาตอิหม่าม
ประจำมัสยิดทำการสำรวจจริงวัด ถ่ายภาพ และจัดทำแบบทางสถาปัตยกรรม
เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปวิเคราะห์ถึงพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัด
ปัตตานี

ประวัติศาสตร์ปัตตานี

ปัตตานีในสมัยอาณาจักรลังกาสุกะ เรื่องราวการก่อตั้งอาณาจักรลังกาสุกะ
ยังขาดหลักฐานที่ยืนยันได้อย่างชัดเจน หากแต่ในการศึกษาทางด้านโบราณคดี
เป็นที่ยอมรับและรับรู้ว่ามีบริเวณจังหวัดปัตตานีในปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของอาณาจักร
ลังกาสุกะ ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะตั้งขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ 2² ชื่อของลังกาสุกะ
ปรากฏอยู่ในหลักฐานประวัติศาสตร์ราชวงศ์เหลียงของจีน (ค.ศ. 502-556)
ในฐานะเมืองท่าสำคัญ³ โดยมีศูนย์กลางเมืองตั้งอยู่บริเวณอำเภอยะรัง จังหวัด
ปัตตานี จากโบราณสถานที่มีการค้นพบแสดงให้เห็นว่าอาณาจักรแห่งนี้นับถือ
พุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก ในภายหลังลังกาสุกะค่อย ๆ เสื่อมลง สันนิษฐาน
ว่าเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์ทำให้ลังกาสุกะไม่เหมาะในการเป็น
เมืองท่าทางการค้าอีกต่อไป จึงย้ายศูนย์กลางเมืองจากบริเวณอำเภอยะรัง
มาตั้งเมืองแห่งใหม่ในบริเวณใกล้กับชายฝั่งทะเลอันเป็นที่ตั้งของมัสยิดกรือเซะ
ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี ในปัจจุบัน ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวศาสนา
อิสลามได้เริ่มเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนแห่งนี้โดยกลุ่มพ่อค้าและนักเดินเรือชาว
อาหรับ

ปัตตานีในสมัยอาณาจักรปาตานี ดารุสซาลาม ซึ่งแปลว่า ปาตานี นครแห่งสันติ⁴ ประวัติศาสตร์อาณาจักรปาตานี ดารุสซาลามเริ่มขึ้นในสมัย ราชวงศ์ศรีวังสา (ก่อน พ.ศ. 2043 ถึง พ.ศ. 2194) ศาสนาอิสลามได้เข้ามา เผยแผ่ยังดินแดนแห่งนี้ กลุ่มผู้เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามในช่วงต้นได้แก่ กลุ่มพ่อค้าและประชาชน ก่อนขยายไปยังกลุ่มขุนนางในราชสำนักและกษัตริย์ สุลต่าน อิสมาอีล ซาห์ ถือเป็นปฐมกษัตริย์ปัตตานีที่นับถือศาสนาอิสลาม⁵ ในสมัยราชวงศ์ศรีวังสานับว่าเป็นยุคทองของอาณาจักรปาตานี ดารุสซาลาม ที่มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่งทั้งทางด้านการค้าระหว่างประเทศ ในฐานะ เมืองท่าที่มีความสำคัญที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างอินเดียกับจีน และได้มีการค้ากับชาติตะวันตก พ.ศ. 2145 ได้มีการตั้งสถานีการค้าของ ชาวฮอลันดา ใน พ.ศ. 2148 สเปนได้เข้ามาทำการค้าที่ปาตานี และใน พ.ศ. 2155 ปาตานีได้ทำสัญญาค้าขายกับอังกฤษ⁶ นอกจากความรุ่งเรืองทางการค้าแล้วปาตานียังมีความก้าวหน้าในศิลปวิทยาการด้านต่าง ๆ เป็นอย่างสูง อันจะเห็นได้จากการก่อสร้างมัสยิดกรือเซะที่ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรม อิสลามจากเปอร์เซีย โดยการนำโดม (Dome) และซุ้มโค้งแหลม (Pointed Arch) มาใช้ในการก่อสร้าง ทางด้านการทหารได้มีการหล่อปืนใหญ่พญาตานี ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าปืนใหญ่ทั่วไปที่สามารถหล่อได้ในภูมิภาคนี้ ความสัมพันธ์ ระหว่างปาตานีกับกรุงศรีอยุธยาในช่วงนี้มีความสัมพันธ์ในฐานะรัฐบรรณาการ หรือเมืองประเทศราชที่ปาตานีต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้แก่กรุงศรีอยุธยา แต่ปาตานีมีเสรีภาพในการแต่งตั้งสุลต่านหรือรายาและปกครองตนเอง ต่อมา ในสมัยราชวงศ์กลันตัน (พ.ศ. 2194 ถึง พ.ศ. 2269) ปาตานีเข้าสู่ยุคเสื่อมถอย อันเกิดจากความขัดแย้งภายในเนื่องจากการสืบสันตติวงศ์ และการแตกแยก ของเหล่าขุนนาง อีกทั้งปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการที่ฮอลันดาและอังกฤษ ได้ปิดสถานีการค้าที่ปาตานี อีกทั้งญี่ปุ่นได้ปิดประเทศและจีนได้ห้ามการเดินเรือ ออกนอกประเทศอันเนื่องจากปัญหาภายในประเทศ อย่างไรก็ตามในสมัย ราชวงศ์กลันตันปัตตานียังมีอิสระในการปกครองตนเอง

ปัตตานีในสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช พ.ศ. 2329 พระองค์ทรงเห็นว่าเมืองปัตตานีตั้งตนเป็นอิสระ ไม่ยอมขึ้นกับสยาม จึงส่งกองทัพไปตีเมืองปัตตานี⁷ ผลของสงครามในครั้งนี้ สร้างความสูญเสียให้กับปัตตานีเป็นอย่างมาก มีการกวาดต้อนเชลยและชน ปืนใหญ่พญาตานีไปยังกรุงเทพ ฯ และได้โปรดแต่งตั้งสุลต่านปกครองปัตตานี พระองค์ใหม่ขึ้นแทนพระองค์เดิม นับเป็นการแต่งตั้งสุลต่านปกครองปัตตานี

โดยพระมหากษัตริย์สยามเป็นครั้งแรก สงครามในครั้งนี้ได้ส่งผลให้อิทธิพลของรายาปัตตานีและเสรีภาพของชาวปัตตานีตกอยู่ภายใต้การปกครองของชาวสยามจนตราប់เท้าทุกวันนี้⁸ ต่อมาในรัชสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสยามได้ตัดสินใจแยกปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมือง แต่ละเมืองมีพระยาเมืองหรือเจ้าเมืองปกครอง โดยอยู่ภายใต้การกำกับของเมืองสงขลา ประกอบด้วยเมืองตานี ยะหริ่ง สายบุรี หนองจิก ยะลา ระแงะ และรามัน การแบ่งปัตตานีออกเป็นเมืองเล็ก ๆ ดังกล่าวย่อมส่งผลให้ปัตตานีอ่อนแอลง ระบบการปกครองปัตตานีที่มีผู้ปกครองเพียงองค์เดียวจึงได้สิ้นสุดลง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการปกครองครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ปัตตานี อีกทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับปัตตานีก็มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นเนื่องจากการเข้ามามีบทบาททางการค้าการเมืองของอังกฤษและฝรั่งเศสในภูมิภาคแห่งนี้ ในรัชสมัยของพระองค์ทรงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองทั้งเจ็ดที่เป็นการปกครองแบบเก่าคือ ระบบกินเมืองมาเป็นระบบเทศาภิบาล ทรงดำเนินการไปทีละขั้นตอนโดยไม่ก่อให้เกิดการกระทบกระเทือนต่อการปกครองของเจ้าเมืองทั้ง 7 หัวเมือง¹⁰ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบบเทศาภิบาลย่อมเป็นการลดอิทธิพลและผลประโยชน์ของเจ้าเมืองทั้งเจ็ด โดยเฉพาะเจ้าเมืองปัตตานี เจ้าเมืองสายบุรี และเจ้าเมืองระแงะ ทั้งสามไม่ยอมรับต่อการเปลี่ยนแปลงนี้จึงได้ถูกทางการควบคุมตัว

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2476 ได้ยกเลิกมณฑลปัตตานีเหลือเป็นจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย¹¹ ใน พ.ศ. 2482 รัฐบาลในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีประกาศใช้นโยบายรัฐนิยม 12 ฉบับ ซึ่งขัดต่อหลักปฏิบัติทางศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีของประชาชนในพื้นที่ เช่น การห้ามพูดภาษามลายู การห้ามแต่งกายตามวัฒนธรรมมลายู การนุ่งโสร่ง การสวมหมวกกะปิเยาะ (หมวกแขก) ฯลฯ หะยีสุหลง อับดุลกอเดร์ โต๊ะมีนา ในฐานะประธานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานีจึงจัดประชุมและสรุปข้อเรียกร้องได้ 7 ข้อ เสนอต่อรัฐบาล สาระโดยสรุปของข้อเรียกร้องทั้ง 7 ข้อ คือต้องการให้รัฐบาลทบทวนนโยบายการปกครองในสี่จังหวัดภาคใต้ให้สอดคล้องกับหลักคำสอนทางศาสนาอิสลาม และสอดคล้องกับอัตลักษณ์ของผู้นับถือศาสนาอิสลามในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ หะยีสุหลงเป็นผู้นำที่พยายามสะท้อนความทุกข์ของผู้คน เพราะการรุกรานทางอัตลักษณ์จากรัฐต่อสามัญชนถึงขั้นวิกฤต¹²

ภายหลังจากการยื่นข้อเรียกร้อง หะยีสุหลง อับดุลกอเดร์ โต๊ะมีนา จึงถูกจับตามองจากทางการ และถูกควบคุมตัวใน พ.ศ. 2491 ต่อมาในวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2497 หะยีสุหลง อับดุลกอเดร์ โต๊ะมีนา ได้ถูกบังคับสูญหายภายหลังการเดินทางไปพบตำรวจสันติบาลที่จังหวัดสงขลา ภายในปีเดียวกันทางรัฐบาลได้สร้างมัสยิดกลางจังหวัดปัตตานีขึ้น ด้วยรัฐบาลได้ตระหนักว่าศาสนาอิสลามเป็นศาสนาหลักที่ประชาชนปัตตานีส่วนใหญ่นับถือ จึงสร้างมัสยิดขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของประชาชนในพื้นที่และใกล้เคียง อันแสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐบาลที่ต้องการให้เกิดความสงบในพื้นที่และลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว

เหตุการณ์ความรุนแรงระลอกใหม่ได้เกิดขึ้นในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเริ่มต้นจากเหตุการณ์ปล้นปืนกองพันพัฒนาที่ 4 ค่ายกรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ อำเภोजะเอย์ จังหวัดนราธิวาส ในวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2547 และวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2547 ได้เกิดเหตุการณ์การล่อลอบปราบชาวไทยมุสลิมที่โจมตีป้อมจุดตรวจหน้ามัสยิดกรือเซะ ซึ่งได้หลบหนีเข้าไปภายในมัสยิดกรือเซะ ส่งผลให้ผู้ก่อเหตุเสียชีวิตกว่า 30 รายภายในมัสยิดกรือเซะ ท่ามกลางสถานการณ์การเรียกร้องด้วยความรุนแรงของบุคคลกลุ่มหนึ่งในพื้นที่ ยังมีกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่แสวงหาอัตลักษณ์ท้องถิ่นโดยเคลื่อนไหวนำเสนอผลงานทางศิลปะ ดนตรี สถาปัตยกรรม วรรณกรรม และภาพถ่าย อันแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของผู้คนในจังหวัดปัตตานีออกสู่สาธารณชน

ภาพที่ 2: โปสเตอร์วัฒนธรรมไทย สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม แสดงให้เห็นถึงการแต่งกายของชาวไทยมุสลิมที่เป็นลักษณะต้องห้าม

Fig. 2 Poster showing the dress of Thai Muslims forbidden during the tenure of Field Marshal Plaek Phibunsongkhram and featured in a book commemorating the 100th birthday anniversary of His Excellency Field Marshal Phibunsongkhram and published on 14 July 1997.



ความสำคัญและความหมายของ “มัสยิด”

มัสยิดเป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในศาสนาอิสลาม ในฐานะเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของชาวมุสลิม และความเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งทางด้านศาสนาและวิถีชีวิตประจำวันตามหลักปฏิบัติตนตามแนวทางของศาสนาอิสลาม เขตแดนแห่งมัสยิดจึงเป็นพื้นที่ที่มีบรรยากาศที่สะอาด สงบ เอื้อให้เกิดการสำรวมตนในการแสดงความภักดีต่อพระเจ้าโดยไม่ผ่านรูปเคารพใด ๆ อันเป็นการขัดต่อหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม ในประเทศไทยมีการเรียกชื่อของอาคารที่ใช้ในการประกอบศาสนกิจของศาสนาอิสลามในหลายชื่อด้วยกัน ในบางพื้นที่ใช้คำว่า “มัสยิด” ส่วนบางพื้นที่ใช้คำว่า “สุเหร่า” ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายไปในทิศทางเดียวใน จึงได้ทำการศึกษาความหมายของอาคารที่ใช้ในการประกอบศาสนกิจของศาสนาอิสลาม ว่าแท้จริงแล้วมีชื่อเรียกที่ถูกต้องว่าอย่างไร และแต่ละชื่อเรียกที่ใช้อยู่มีความหมายอย่างไร

คำว่า มัสยิด จากพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ “มัสยิด” หมายความว่า สถานที่ซึ่งมุสลิมใช้ประกอบศาสนกิจ โดยจะต้องมีละหมาดวันศุกร์เป็นปกติ และเป็นสถานที่สอนศาสนาอิสลาม

ส่วนคำว่า สุเหร่า นั้นไม่ได้มีการให้ความหมายไว้ในพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 จึงได้ทำการศึกษาเพิ่มเติมจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้ให้ความหมายของของคำว่าสุเหร่าไว้ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายของสุเหร่าไว้ว่า สุเหร่า [-เหฺร่า] น. หมายความว่า สถานที่ซึ่งชาวมุสลิมใช้เป็นประกอบศาสนกิจ, มัสยิด ก็เรียก. (ม.).

ในการศึกษาของ อาดิศร์ อิดริส รักชมณี หากพิจารณาคำเรียกมัสยิดของแต่ละชนชาติแล้วจะพบว่า ชาวอาหรับใช้คำว่า “มัสยิด” ในขณะที่มุสลิมเชื้อสายเรียก “อิหม่ามบาราค” ส่วนชุมชนมาลายูเรียกมัสยิดว่า “สุเหร่า” ตามคำเรียกในภาษามลายู¹³ สอดคล้องกับความเห็นของ วสันต์ ชีวะสารณ์ ที่ได้อธิบายว่า มัสยิดนั้นเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของชาวมุสลิม เดิมไทยเรียกว่า “สุเหร่า” ซึ่งเป็นภาษามลายู แต่ชาวมลายูถือว่า มัสยิดกับสุเหร่าแตกต่างกันอยู่บ้าง กล่าวคือสุเหร่าเป็นสถานที่ทางศาสนาขนาดเล็กหรือเป็นโรงสวดส่วนบุคคล และไม่นิยมทำการละหมาดในวันศุกร์¹⁴

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า มัสยิด และ สุเหร่า นั้นมีความหมายเช่นเดียวกัน คือสถานที่ซึ่งชาวมุสลิมใช้เป็นที่พักประกอบศาสนกิจ มีความแตกต่างกันที่มัสยิด มีการละหมาดวันศุกร์ ส่วนสุเหร่านั้นไม่มีการละหมาดวันศุกร์ และมีที่มาของ คำศัพท์ที่ต่างกัน มัสยิดมีคำศัพท์มาจากภาษาอาหรับ ส่วนสุเหร่ามีคำศัพท์ มาจากภาษามลายู

พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมและปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบทาง สถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดปัตตานี

การศึกษาพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดปัตตานีทำการ ศึกษาถึงสภาพทางสังคม การเมือง การปกครอง ของปัตตานีในแต่ละยุคสมัย เพื่อค้นหาคำตอบถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของทางกายภาพของ สถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดปัตตานี จากการศึกษาของผู้วิจัยสามารถแบ่ง พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดปัตตานีออกเป็น 5 ระยะ ที่มีผล จากความเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง การปกครอง ของปัตตานี โดยมุ่ง อธิบายผ่านรูปทรง โครงสร้าง และองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมมัสยิด

ระยะที่ 1 มัสยิดได้รับอิทธิพลจากอาคารทางศาสนาเดิมที่มีมาก่อน

ก่อนที่ศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแผ่ยังปัตตานี ดินแดนนี้เดิมนับถือศาสนาพุทธ เป็นศาสนาหลัก มีการสร้างศาสนสถานเพื่อประกอบศาสนกิจ สันนิษฐานว่า ก่อนมีการเปลี่ยนศาสนาผู้คนในบริเวณนี้มีความคุ้นเคยต่อรูปแบบทาง สถาปัตยกรรมของอาคารทางศาสนาพุทธมาก่อน ดังนั้นเมื่อเปลี่ยนมานับถือ ศาสนาอิสลามในระยะแรก ไม่มีต้นแบบมาก่อนว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรม ของมัสยิดเป็นเช่นไรหรือควรเป็นเช่นไร จึงได้นำรูปแบบของอาคารในศาสนา พุทธมาใช้เป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมมัสยิด โดยยึดเพียงรูปแบบทาง กายภาพภายนอกของตัวอาคารเท่านั้น ส่วนการใช้พื้นที่ภายในมัสยิดได้ยึด ตามหลักคำสอนของศาสนาอิสลามเป็นสำคัญ ด้วยการวางตัวอาคารไปตาม แนวด้านทิศตะวันออก ทิศตะวันตก เพื่อการใช้พื้นที่ภายในของตัวอาคาร สอดคล้องกับทิศทางการละหมาดซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตกตามหลัก คำสอนของศาสนา มีบ่อน้ำสำหรับอาบน้ำละหมาดก่อนเข้าสู่ตัวอาคารมัสยิด วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างนั้นได้ใช้ไม้เป็นวัสดุหลักเนื่องจากเป็นวัสดุที่สามารถ หาได้ง่ายในท้องถิ่น และช่างมีความชำนาญในการใช้วัสดุประเภทนี้ ส่วนของ

ภาพที่ 3: มัสยิดอาโฮ
ตำบลมะนังยง อำเภอ
ยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี
Fig. 3 Aho Mosque,
Manang Yong
Subdistrict, Yaring
District, Pattani.



ภาพที่ 4: มัสยิดนัจมุดดิน
ตำบลทรายขาว อำเภอ
โคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี
Fig. 4 Najmuddin
Mosque, Sai Khao
Subdistrict, Khok Pho
District Pattani Province.



โครงสร้างเป็นโครงสร้างเครื่องประดู่เช่นเดียวกับพระอุโบสถพระวิหารในงานสถาปัตยกรรมไทย มัสยิดที่ได้รับอิทธิพลจากอาคารทางศาสนาเดิมที่มีมาก่อน ได้แก่ มัสยิดอาโฮ อำเภอ ยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี และมัสยิดนัจมุดดิน อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี

มัสยิดอาโฮ ตั้งอยู่ตำบลมะนังยง อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี นับว่าเป็นมัสยิดหลังแรก ๆ ของปัตตานีเมื่อศาสนาอิสลามได้เข้ามาเผยแพร่ยังดินแดนแห่งนี้ สถานที่ดั้งเดิมของมัสยิดแห่งนี้ตั้งอยู่บริเวณริมคลองตันหยง

ซึ่งเป็นคลองสาขาที่สำคัญของแม่น้ำปาดตานี เนื่องจากเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สามารถเดินทางเชื่อมระหว่างฝั่งอ่าวไทยไปยังจังหวัดยะลาและต่อไปยังรัฐเปรักและรัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย ต่อมาในภายหลังเมื่อลำคลองสายนี้เปลี่ยนเส้นทางเดินและลำน้ำตื้นเขินลง ส่งผลให้ชุมชนแห่งนี้ถูกลดบทบาทลง ประกอบกับในช่วงน้ำหลากได้เข้าท่วมบริเวณที่ตั้งของมัสยิด ชาวชุมชนจึงได้ร่วมกันเคลื่อนย้ายตัวมัสยิดมาตั้งอยู่ในสถานที่ตั้งปัจจุบัน

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดอาโฮ มีการวางผังตัวอาคารไปตามแนวทิศตะวันออกทิศตะวันตก ด้านทิศตะวันออกเป็นทางเข้าสู่ตัวอาคาร ด้านหน้าของทางเข้ามีบ่อน้ำสำหรับอาบน้ำละหมาดก่อนเข้าสู่ตัวอาคาร ตัวอาคารเป็นอาคารไม้ยกพื้นสูงตั้งอยู่บนเสาตอม่อ ในระหว่างแต่ละช่วงเสาอาคารมีการเจาะช่องหน้าต่าง เหนือช่องหน้าต่างขึ้นไปเป็นช่องลมฉลุลดทอนคล้ายลายกระจังในงานศิลปะไทย ส่วนตัวอาคารทางด้านทิศตะวันตกมีลักษณะเป็นมุขยื่นออกจากตัวอาคารหลักเพื่อเป็นซุ้มทิศในการกำหนดทิศทางในการละหมาด และเป็นพื้นที่สำหรับอิหม่ามแสดงธรรม หลังคามีสี่ชั้นหรือทรงจั่ว ฝืนหลังคาคลุมตัวอาคารละหมาด ถูกแบ่งออกเป็น 3 ชั้น ส่วนของหลังคามุขทางด้านทิศตะวันตกฝืนหลังคาถูกลดลงเหลือเพียง 2 ชั้น ลักษณะของรูปทรงหลังคาโดยรวมมีลักษณะเช่นเดียวกับหลังคาของพระอุโบสถ พระวิหารในงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ส่วนของโครงสร้างหลังคามีสี่ชั้นเป็นโครงสร้างเครื่องประดิษฐ์ขึ้นติดต่อกัน ส่วนวัสดุของหลังคานั้นใช้กระเบื้องดินเผา

ภาพที่ 5: ด้านทิศใต้ของ
ตัวอาคารมัสยิดอาโฮ

Fig. 5 The south side
of the Aho Mosque
building.





ภาพที่ 6: ลวดลายฉลุ
เหนือช่องหน้าต่าง

Fig. 6 Openwork pattern
above the window
opening.



ภาพที่ 7: โครงสร้างหลังคามัสยิดอาโฮ

Fig. 7 Aho Mosque roof structure.

ผังบริเวณและผังพื้น	รูปด้าน	รูปตัด

ตารางที่ 1: ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดอาโฮ ตำบลมะนังยง อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

Table 1: Architectural characteristics of Aho Mosque, Manangyong Sub-district, Yaring District, Pattani Province.

มัสยิดนัจมุดดิน ตั้งอยู่ตำบลทรายขาว อำเภอกอโกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2177 ภายหลังจากที่ผู้ปกครองปัตตานีได้เปลี่ยนมานับถือ ศาสนาอิสลามแล้ว เป็นมัสยิดขนาดเล็กประจำชุมชนที่ตั้งอยู่ห่างไกลจาก ศูนย์กลางการปกครองในขณะนั้น คือบริเวณที่ตั้งของมัสยิดกรือเซะในปัจจุบัน ด้วยที่ตั้งของมัสยิดที่อยู่ไกลจากศูนย์กลางการปกครองทำให้มัสยิดแห่งนี้ไม่ได้ รับอิทธิพลด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรมจากมัสยิดกรือเซะ จากประวัติศาสตร์ ชุมชนได้กล่าวถึงประวัติการสร้างมัสยิดแห่งนี้ว่า สร้างขึ้นโดยเจ้าอาวาสวัด ทรายขาวที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากที่ตั้งของมัสยิดนัจมุดดินมากนัก เดิมมัสยิดแห่งนี้ มีตัวอาคารมัสยิดเพียงหลังเดียว เมื่อชุมชนขยายตัวมีประชากรเพิ่มขึ้นจึงได้มีการ สร้างอาคารละหมาดขึ้นบริเวณด้านทิศตะวันออกของมัสยิดหลังเดิม ในภายหลังเมื่ออาคารละหมาดยังไม่เพียงพอที่จะรองรับสมาชิกของชุมชนที่ เพิ่มขึ้น จึงได้มีการสร้างมัสยิดหลังใหม่ที่มีขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อรองรับจำนวน สมาชิกในชุมชนที่เพิ่มขึ้น ส่วนอาคารละหมาดเดิมไม่ถูกใช้งานอีกต่อไป

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดนัจมุดดิน การวางผังตัวอาคารวาง ไปตามแนวด้านทิศตะวันออกทิศตะวันตก มีทางเข้าหลักอยู่ทางทิศตะวันออก ของตัวอาคารและมีบ่อน้ำสำหรับอาบน้ำละหมาดก่อนเข้าสู่ตัวมัสยิด ตัวอาคาร เป็นทรงโถง ทุกด้านจึงไม่มีผนังปิดล้อม เสาจึงทำหน้าที่แสดงขอบเขตของตัว อาคาร เสาแต่ละต้นวางอยู่บนฐานเสาคอนกรีตในลักษณะที่ส่วนปลายของเสา แต่ละคู่ล้อมรอบเข้าหากันอันเป็นเอกลักษณ์ของงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ มีลักษณะหลังคาเป็นทรงจั่วปั้นหยา คือมีลักษณะของหลังคาชั้นล่างเป็นทรง ปั้นหยาคลุมพื้นที่ตัวอาคารทั้งหลัง ส่วนชั้นบนเป็นหลังคาทรงจั่ว ในอดีต หลังคาปั้นหยาชั้นล่างจะคลุมตัวอาคารทุกด้าน แต่ภายหลังเมื่อได้สร้างมัสยิด หลังใหม่ขึ้นจึงได้มีการแก้ไขปรับเปลี่ยนรูปทรงของหลังคาทางด้านทิศตะวันตก จากทรงปั้นหยาให้เป็นหลังคาทรงจั่ว เพื่อสามารถเชื่อมต่อกับตัวอาคารมัสยิด หลังใหม่ ส่วนของโครงสร้างหลังคาชั้นล่างที่เป็นปั้นหยานั้นใช้โครงสร้างระบบ จันทัน ส่วนหลังคาชั้นบนที่เป็นหลังคาจั่วนั้นมีลักษณะเป็นโครงสร้างเครื่องประดิษฐ์ ขึ้นติดต่อกับจันทัน โดยใช้ไม้เป็นวัสดุก่อสร้างหลัก



ภาพที่ 8: ลักษณะอาคารทรงโถงของมัสยิดนัจมุดดิน

Fig. 8 The appearance of the hall building of the Masjid Najmuddin Mosque.



ภาพที่ 9: โครงสร้างหลังคามัสยิดนัจมุดดิน

Fig. 9 The roof structure of the Najmuddin Mosque.

ผังบริเวณและผังพื้น	รูปด้าน	รูปตัด

ตารางที่ 2: ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดนัจมุดดิน ตำบลทรายขาว อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี

Table 2: Architectural features of Najmuddin Mosque, Sai Khao Subdistrict, Khok Pho District Pattani Province.

ระยะที่ 2 มัสยิดได้รับอิทธิพลจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของ อาณาจักรอิสลาม

ปัตตานีพัฒนาขึ้นจากการเป็นเมืองท่าบนเส้นทางการค้าทางทะเลระหว่างจีนกับอินเดีย จากเมืองท่าขนาดเล็กพัฒนาขึ้นสู่จุดสูงสุดในสมัยราชวงศ์ศรีวังสา ปกครอง ช่วงประมาณ พ.ศ. 2043 ถึง พ.ศ. 2193 ชื่อเสียงของปัตตานีในฐานะเมืองท่าทางการค้าได้แพร่ขยายไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลก มีเรือสินค้าจากนานาชาติมาจอดเทียบท่าค้าขายขนส่งสินค้า ในช่วงต้นของราชวงศ์ศรีวังสา กษัตริย์ปัตตานีได้เปลี่ยนจากนับถือศาสนาพุทธมานับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งในช่วงเวลานี้อาณาจักรอิสลาม ได้แก่ อาณาจักรโมกุล อาณาจักรออตโตมัน และอาณาจักรซอฟาเวียส มีบทบาทอย่างสูงด้านการค้าและการเมืองของโลก ปัตตานีก็ได้รับทราบข่าวคราวถึงความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรทั้งสามจากพ่อค้าและนักเดินเรือที่มาจอดเรือค้าขายสินค้าที่ปัตตานี ในรัชสมัยสุลต่าน มุซัฟฟัรชาร์ห์ แห่งราชวงศ์ศรีวังสา (พ.ศ. 2073-2107) พระองค์ได้เสด็จเยือนกรุงศรีอยุธยาด้วยพระองค์เอง เมื่อกลับจากกรุงศรีอยุธยา ในภายหลังพระองค์ทรงได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างมัสยิดกรือเซะที่บริเวณประตู่วัง และมัสยิดดาโต๊ะในบริเวณท่าเรือตามคำแนะนำของนักการศาสนาอิสลามชาวอาหรับ¹⁵ มัสยิดทั้ง 2 แห่งมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นหลังคาทรงโดม ที่มีมัสยิดกรือเซะมีการใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของซุ้มโค้งแหลม (pointed arch) ส่วนมัสยิดดาโต๊ะใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของซุ้มโค้ง (arch) ซึ่งเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและโครงสร้างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในภูมิภาคแห่งนี้ จึงสันนิษฐานว่ามัสยิดทั้งสองแห่งนี้ได้รับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมและกรรมวิธีการก่อสร้างจากอาณาจักรอิสลามดังกล่าวในเบื้องต้น การสร้างมัสยิดทั้งสองแห่งนี้แสดงให้เห็นถึงศรัทธาทางศาสนาของพระองค์ที่ได้ทรงสร้างมัสยิดขึ้นมาเพื่อประกอบศาสนกิจ และยังแสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองทางศิลป-วิทยาการทางด้านต่าง ๆ ของปัตตานี โดยเฉพาะด้านเทคโนโลยีการก่อสร้าง อันจะเห็นได้จากการใช้หลังคาทรงโดมหรือการนำอิฐมาใช้ในการก่อสร้าง นอกจากนั้นการใช้หลังคาทรงโดมยังแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระองค์ผ่านทางสถาปัตยกรรมในเชิงสัญลักษณ์ ด้วยการโยงมัสยิดและวังเข้าด้วยกัน โดยใช้รูปทรงที่สง่างามของหลังคาโดมเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงอำนาจของผู้นำทาง “ศาสนจักร” และ “อาณาจักร”¹⁶

ภาพที่ 10: มัสยิดกรือเซะ
ตำบลตันหยงลูโละ
อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

Fig. 10 Krue Se Mosque
Tanyong Lulo
Subdistrict, Mueang
District, Pattani
Province.



ภาพที่ 11: มัสยิดดาโต๊ะ
อำเภอยะหริ่ง จังหวัด
ปัตตานี

Fig. 11 Mosque Dato
Mosque, Yaring District,
Pattani Province.



มัสยิดกรือเซะ ตั้งอยู่ตำบลตันหยงลูโละ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นช่วง พ.ศ. 2073 ถึง พ.ศ. 2107 ในสมัยของสุลต่าน มุซัฟฟาร์ ซารห์ เพื่อเป็นมัสยิดประจำเมือง โดยตั้งอยู่ตรงหน้าประตูใหญ่ทางด้านทิศตะวันตกของพระราชวังปัตตานี เป็นมัสยิดที่สำคัญประจำพระราชวังปัตตานี ใช้ในการประกอบศาสนกิจและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องทางศาสนาของกษัตริย์ และเชื้อพระวงศ์ปัตตานี การก่อสร้างมัสยิดกรือเซะนับเป็นจุดเปลี่ยนทางด้านสถาปัตยกรรมและเทคโนโลยีการก่อสร้างของภูมิภาคนี้ โดยได้เริ่มต้นในการนำอิฐมาใช้เป็นวัสดุหลักในการก่อสร้างแทนไม้ที่ใช้กันในอดีต และมีการก่อสร้างหลังคาทรงโดมจากที่ในอดีตก่อสร้างเป็นหลังคาทรงจั่วหรือปั้นหยาแล้วมุงด้วย



ภาพที่ 12: ชุมทิศ กำหนดทิศในการละหมาด ซึ่งได้รับการบูรณะโดยกรมศิลปากร

Fig. 12 The direction of prayer, which has been restored by the Fine Arts Department.

ภาพที่ 13: ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดกรือเซะ

Fig. 13 Architectural features of Krue Se Mosque.

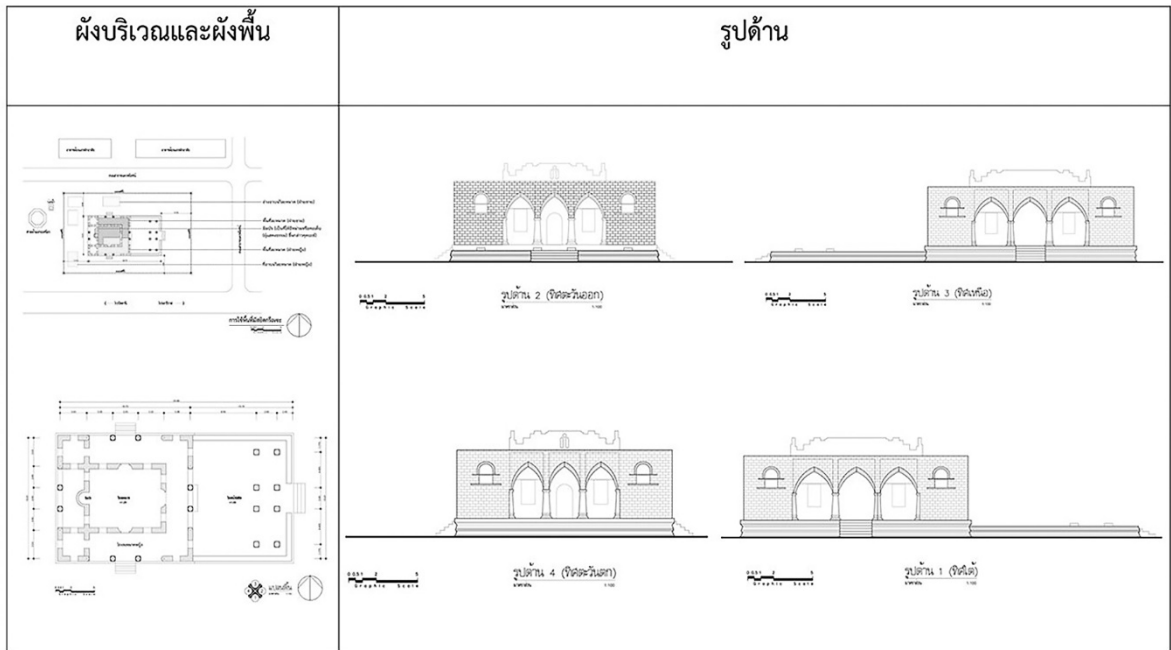
กระเบื้องดินเผา การเปลี่ยนแปลงทางด้านสถาปัตยกรรมในครั้งนั้นได้ส่งผลให้มัสยิดหลังอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นภายหลังในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันได้รับเอารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดกรือเซะไปเป็นต้นแบบในการก่อสร้าง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดกรือเซะ การวางผังตัวอาคารวางไปตามแนวด้านทิศตะวันออกทิศตะวันตก การใช้พื้นที่ภายในตัวอาคารมัสยิดมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วนคือ พื้นที่ระเบียงสามารถเดินได้โดยรอบอาคารละหมาด มีซุ้มโค้งแหลมรับน้ำหนักของหลังคาที่ถ่ายลงมาในแต่ละช่วงเสา และส่วนของอาคารละหมาดซึ่งถูกปิดล้อมด้วยผนังรับน้ำหนัก ผนังด้านทิศตะวันตกก่อเป็นซุ้มคูหาโค้งเพื่อเป็นชุมทิศในการกำหนดทิศทางการละหมาด โดยมีหลังโดมคลุมเหนือพื้นที่โถงละหมาด



ภาพที่ 14: ระเบียงทางเดินโดยรอบอาคารละหมาด

Fig. 14 The corridors surrounding the prayer building.



ตารางที่ 3: ลักษณะ
ทางสถาปัตยกรรมของ
มัสยิดกรือเซะ
ตำบลตันหยงลูโละ
อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

Table 3: Architectural
features of Krue Se
Mosque Tanyong Lulo
Subdistrict,
Mueang District,
Pattani Province.

มัสยิดดาโต๊ะ ตั้งอยู่ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี บริเวณอ่าวปัตตานีซึ่งเป็นที่ตั้งของท่าเรือในการค้าขายทางทะเลที่สำคัญ มีนักเดินเรือจากหลายชาติหลายศาสนา เช่น จีน ฮอลันดา โปรตุเกส อินเดีย อาหรับ เข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันเป็นจำนวนมาก จึงเกิดเป็นชุมชนท่าเรือที่มีขนาดใหญ่ มัสยิดดาโต๊ะสร้างขึ้นในช่วงประมาณ พ.ศ. 2073 ถึง พ.ศ. 2107 ในรัชสมัยสุลต่าน มุซัฟฟิร ชาร์ห์ แห่งราชวงศ์ศรีวังสา โดยสร้างขึ้นพร้อมกับมัสยิดกรือเซะ เพื่อสำหรับประกอบศาสนกิจของนักเดินเรือที่นับถือศาสนาอิสลาม

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดดาโต๊ะ มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ใกล้เคียงกับมัสยิดกรือเซะ การวางผังอาคารวางไปตามแนวทิศตะวันออก ทิศตะวันตก สามารถเข้าสู่ตัวอาคารมัสยิดได้โดยทางเข้าหลักด้านทิศตะวันออก ซึ่งมีบ่อสำหรับอาบน้ำละหมาดตั้งอยู่ก่อนเข้าสู่อาคารมัสยิด ปัจจุบันเมื่อชุมชนขยายตัว มัสยิดหลังเดิมไม่สามารถรองรับผู้ที่มาประกอบศาสนกิจได้เพียงพอ จึงได้ต่อเติมพื้นที่ใช้งานในการประกอบศาสนกิจเพิ่มขึ้นบริเวณตัวอาคารด้านทิศตะวันออกของมัสยิด การใช้พื้นที่ตัวอาคารมัสยิดหลังเดิมสามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือพื้นที่ระเบียงภายนอกที่โอบล้อมอาคารละหมาด พื้นที่ระเบียงนี้สามารถเดินได้โดยรอบโดยมีซุ้มโค้ง (arch) รับน้ำหนักของหลังคาที่ถ่ายลงมา



บน ภาพที่ 15: หลังคาโดม
มัสยิดดาโต๊ะ

Upper Fig. 15 The dome
roof of the Dato Mosque.



ขวา ภาพที่ 16: โถงละหมาด
และซุ้มทิศมัสยิดดาโต๊ะ

Right Fig. 16 Prayer
hall and Dato Mosque
direction.

ในแต่ละช่วงเสาโดยรอบระเบียง ส่วนพื้นที่อาคารสำหรับละหมาดมีรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อเป็นผนังรับน้ำหนักหลังคาโดมด้านบนของตัวอาคาร ด้านทิศตะวันตกของพื้นที่ละหมาดก่อผนังเป็นห้องยื่นออกจากพื้นที่สี่เหลี่ยมจัตุรัสของอาคารละหมาดเพื่อเป็นซุ้มทิศในการกำหนดทิศทางการละหมาด

ผังบริเวณและผังพื้น	รูปด้าน	รูปตัด

ตารางที่ 4: ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดดาโต๊ะ ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

Table 4: Architectural features of Dato Mosque Laem Pho Subdistrict, Yaring District, Pattani Province.

ระยะที่ 3 มัสยิดได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตกและ สถาปัตยกรรมท้องถิ่น

ภาพที่ 17: มัสยิดรายอ
ฟาฏอนี ตำบลจะบังติกอ
อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

Fig. 17 Rayafatani
Mosque Chabangtikor
Subdistrict, Mueang
District, Pattani
Province.



ภาพที่ 18: มัสยิดรายอ
ตำบลตะลัน อำเภอ
สายบุรี จังหวัดปัตตานี

Fig. 18 Raya Mosque,
Taluban Sub-district,
Saiburi District, Pattani
Province.



มัสยิดรายอฟาฏอนีสร้างขึ้นในระหว่างช่วง พ.ศ. 2399 ถึง พ.ศ. 2424 โดย
เจ้าเมืองปัตตานี ส่วนมัสยิดรายอสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2428 โดยเจ้าเมืองสายบุรี
มัสยิดทั้ง 2 แห่งถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นมัสยิดประจำเมือง ช่วงเวลาในการ
ก่อสร้างมัสยิดทั้งสองเป็นช่วงเวลาก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครอง 7 หัวเมือง จากระบบกินเมืองเดิมมาเป็น
ระบบเทศาภิบาลในระหว่าง พ.ศ. 2433-2445 ได้ไม่นานนัก อำนาจของ
เจ้าเมืองไม่ได้มีมากดังเดิม อีกทั้งเศรษฐกิจของปัตตานีไม่ได้เจริญรุ่งเรืองเช่น
ในอดีต มัสยิดทั้งสองแห่งนี้จึงไม่ได้มีขนาดใหญ่โตดังเช่นมัสยิดกรือเซะที่ถูก
สร้างขึ้นในช่วงที่ปัตตานีมีความเจริญมั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง

ในช่วงเวลานี้อังกฤษได้รวมปีนัง มะละกา และสิงคโปร์ ตั้งเป็นนิคมช่องแคบ ทำให้อังกฤษมีบทบาทอย่างสูงทั้งด้านการค้าการเมืองในแหลมมลายู รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดรายอฟาฏอนี และมัสยิดรายอ ที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ จึงได้รับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมตะวันตกผสมผสานกับสถาปัตยกรรมในท้องถิ่น มีการนำซุ้มโค้ง (arch) มาใช้กับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิด ทั้ง 2 แห่ง ตามรูปแบบของอาคารที่ถูกสร้างขึ้นในปีนัง มะละกา และสิงคโปร์ ในช่วงเวลานั้นการนำซุ้มโค้งมาใช้ ไม่ได้นำมาใช้ในส่วนที่เป็นโครงสร้างหลัก แต่ใช้เฉพาะส่วนที่เป็นองค์ประกอบรอง เช่น ซุ้มระเบียงทางเดิน ฯลฯ ส่วนหลังคามัสยิดยังใช้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของท้องถิ่นเดิมที่มีอยู่คือ หลังคาปั้นหย่า เพราะช่างมีความคุ้นชิน และวัสดุในการก่อสร้างยังสามารถหาได้ในท้องถิ่น เป็นการประหยัดกำลังคนและงบประมาณในการก่อสร้าง ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดทั้ง 2 แห่ง เกิดจากการรับอิทธิพลของอังกฤษผ่านทางปีนัง มะละกา และสิงคโปร์ ผสมผสานกับหลังคาในงานสถาปัตยกรรมท้องถิ่นเดิม

มัสยิดรายอฟาฏอนี ตั้งอยู่ตำบลจะบังติกอ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี มัสยิดรายอฟาฏอนีเป็นมัสยิดหลังแรกที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ปัตตานีย้ายเมืองจากกรือเซะมาอยู่ที่จะบังติกอซึ่งเป็นตัวเมืองปัตตานีในปัจจุบัน ในช่วงต้นมัสยิดเป็นอาคารไม้ภายในเขตกำแพงวัง ภายหลังเมื่อปัตตานีมีความมั่นคงมากขึ้นจึงได้สร้างมัสยิดให้เป็นอาคารถาวรยิ่งขึ้นในบริเวณด้านทิศตะวันออกของวังจะบังติกอ นับตั้งแต่แรกสร้างจนถึงปัจจุบันมัสยิดรายอฟาฏอนีได้รับการปรับปรุงดูแลและต่อเติมมาโดยตลอด ในการต่อเติมแต่ละครั้งจะสร้างตัวอาคารใหม่ต่อชิดติดกับตัวอาคารเดิม ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพื้นที่ในการประกอบศาสนกิจ

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดรายอฟาฏอนี มีการวางผังตัวอาคารไปตามแนวyardด้านทิศตะวันออกทิศตะวันตก มีที่อาบน้ำละหมาดตั้งอยู่บริเวณทางเข้าด้านหน้าของมัสยิดทางด้านทิศตะวันออก การใช้พื้นที่ตัวอาคารมัสยิดหลังเดิมแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือพื้นที่ระเบียงภายนอกที่โอบล้อมอาคารละหมาด มีเสาระเบียงโดยรอบเพื่อรับชายคาของหลังคาปั้นหย่าที่คลุมตัวอาคาร ช่วงบนระหว่างเสาระเบียงแต่ละต้นประดับด้วยซุ้มโค้ง บริเวณราวะระเบียงกันตกประดับด้วยกระเบื้องเคลือบที่มีลักษณะศิลปะแบบจีน อาคารละหมาดเดิมเมื่อแรกสร้างมีลักษณะเป็นโถงยาวต่อเนื่องกันโดยตลอด ภายหลังใน พ.ศ. 2413 เจ้าเมืองปัตตานีในขณะนั้นได้สร้างผนังไม้แบ่งพื้นที่โถงละหมาดออกเป็น 2 ส่วน



ภาพที่ 19: มิมบ์ร (ธรรมมาสน์) ภายในโถงละหมาด

Fig. 19 Mimba (Dharma) inside the prayer hall.

ภาพที่ 20: ที่อาบน้ำ
ละหมาดซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้า
อาคารมัสยิด

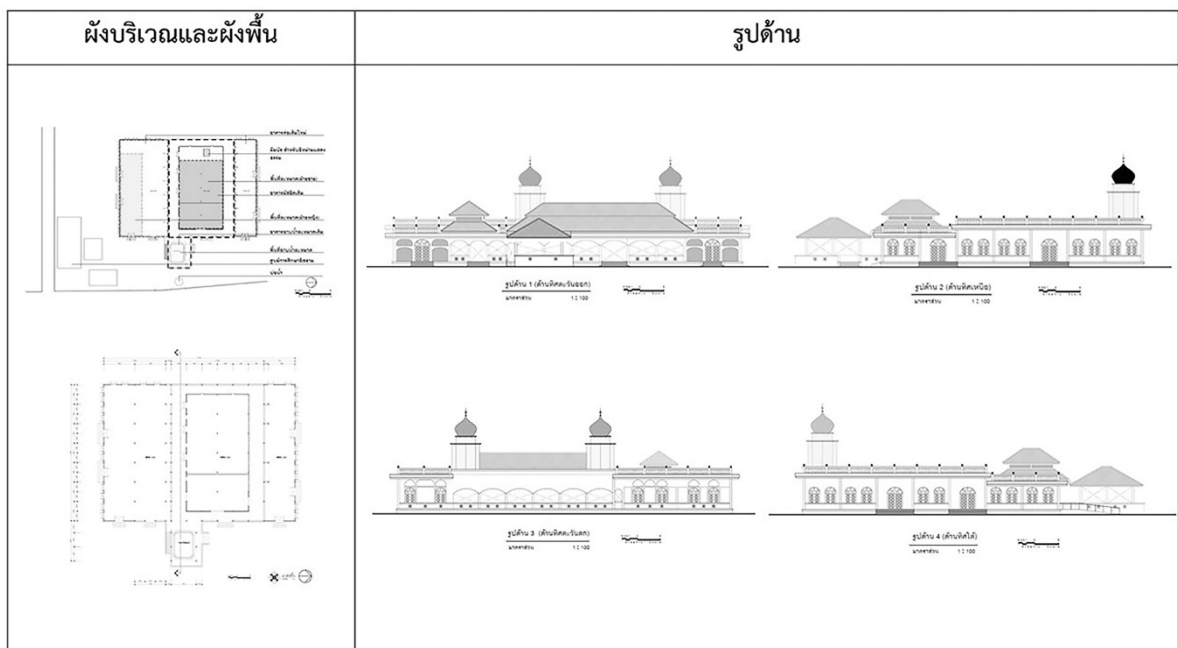
Fig. 20 A prayer bath
located in front of
the mosque building.



ตารางที่ 5: ลักษณะทาง
สถาปัตยกรรมมัสยิดรายอ
ฟาฏอนี ตำบลจะบังติกอ
อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

Table 5: Architectural
features of the
Rayafatani Mosque
Chabangtikor
Subdistrict, Mueang
District, Pattani Province.

โดยมีหลังคาปั้นหยาคลุมพื้นที่อาคารทั้งหมด เมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้วได้มีการรื้อหลังคาอาคารทางด้านทิศตะวันตกออกแล้วเปลี่ยนเป็นหลังคาคอนกรีตทดแทนหลังคาปั้นหยาดเดิม พร้อมทั้งสร้างหอดะฮานซึ่งมีหลังคาทรงโดมชั้น 2 หลัง ปัจจุบันหลังคาปั้นหยาดเดิมเหลืออยู่เพียงบริเวณโถงด้านหน้าทางทิศตะวันออก มีรูปแบบเป็นหลังคาปั้นหยาด 2 ชั้น และหลังคาคลุมพื้นที่อาบน้ำละหมาด



มัสยิดรายอ ตั้งอยู่ตำบลตะลุบัน อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี มัสยิดแห่งนี้สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2428 ในสมัยของเต็งกูอับลุมตอลิบ บินเต็งกูอับลูกอเดร์ (พระยาสุริยสุนทรบวรภักดี ฯ) เจ้าเมืองสายบุรีคนสุดท้าย ท่านได้สร้างมัสยิดแห่งนี้ขึ้นเพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของท่าน เหล่าเครือญาติและประชาชน อีกทั้งยังเป็นสถานที่เรียนอัลกุรอานของ บุตรหลานท่านและเครือญาติ



ภาพที่ 21: มิมบ์ภายใน
โถงละหมาดมัสยิดรายอ

Fig. 21 Mimba inside
the Raya Mosque
prayer hall.

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดรายอ มีการวางผังตัวอาคารไปตาม แนวด้านทิศตะวันออกทิศตะวันตก มีที่อาบน้ำละหมาดตั้งอยู่บริเวณด้านทิศ เหนือริมทางเข้าด้านหน้าของตัวอาคารมัสยิดทางด้านทิศตะวันออก ก่อนเข้าสู่ ตัวอาคารมัสยิดมีศาลาโถงสำหรับนั่งพักคอยและพบปะของผู้คนในชุมชน ก่อนละหมาด มัสยิดรายอมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ใกล้เคียงกับมัสยิด รายอฟาฏอนี คือมีระเบียงโดยรอบตัวอาคารมัสยิด และมีการใช้ซุ้มโค้งพาด เชื่อมระหว่างหัวเสาระเบียงแต่ละต้น และมีหลังคาทรงปั้นหยาเช่นเดียวกับ มัสยิดรายอฟาฏอนี ส่วนพื้นที่ภายในตัวอาคารมัสยิดทั้ง 2 แห่งนั้นมีความ แตกต่างกัน สำหรับอาคารมัสยิดรายอมีการแบ่งพื้นที่ภายในออกเป็น 3 ส่วน โดยกันด้วยผนัง คือโถงด้านหน้าก่อนเข้าสู่โถงละหมาดหลัก พื้นที่ส่วนนี้ สามารถทำการละหมาดได้ในกรณีที่มีโถงละหมาดหลักเต็มไม่สามารถรองรับผู้มา ละหมาดได้เพียงพอ ส่วนที่ 2 เป็นพื้นที่โถงละหมาดหลัก และพื้นที่ส่วนที่ 3 อยู่ด้านทิศตะวันตกของอาคาร พื้นที่ส่วนนี้ถูกเน้นความสำคัญด้วยซุ้มโค้ง เพื่อกำหนดทิศในการละหมาด หลังคาของมัสยิดรายอแบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนแรกส่วนของหลังคาศาลาโถงมีลักษณะเป็นหลังคาปั้นหยา ส่วนที่ 2 ส่วนของหลังคาอาคารมัสยิด มีลักษณะหลังคาปั้นหยาสี่เหลี่ยมผืนผ้า 2 ชั้น หลังคาชั้นล่างคลุมบริเวณระเบียงทางเดินโดยรอบ หลังคาชั้นบนคลุมตัว อาคารบริเวณโถงละหมาด ส่วนที่ 3 ส่วนของหลังคาบริเวณพื้นที่ตั้งมิมบ์ (ธรรมมาสน์) ซึ่งอยู่บริเวณท้ายสุดของตัวอาคารทางด้านทิศตะวันตก ถูกคลุม ด้วยหลังคาปั้นหยาสี่เหลี่ยมจัตุรัส 2 ชั้น ชั้นล่างคลุมบริเวณระเบียงทางเดิน ส่วนชั้นบนเป็นหลังคาปั้นหยาสี่เหลี่ยมจัตุรัส บริเวณยอดของหลังคามียูนปั้น ประดับตกแต่งเป็นยอดแหลม ส่วนบนสุดของยอดแหลมเป็นลูกแก้วประดับ ตกแต่งเพื่อเน้นความสำคัญของพื้นที่อาคารในส่วนนี้

ภาพที่ 22: รูปแบบทางสถาปัตยกรรมมัสยิดรายอ

Fig. 22 Architectural styles of the Raya Mosque.



ผังบริเวณและผังพื้น	รูปด้าน	รูปตัด

ตารางที่ 6: ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดรายอ

Table 6: Architectural features of the Raya Mosque.

ระยะที่ 4 สถาปัตยกรรมของมัสยิดกลาง จังหวัดปัตตานี

มัสยิดกลาง จังหวัดปัตตานี ตั้งอยู่ตำบลอาเนาะรู อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2497 มัสยิดหลังนี้ถูกสร้างขึ้นท่ามกลางสถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับชาวไทยมุสลิมในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ อันมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่รัฐบาลประกาศใช้นโยบายรัฐนิยม 12 ฉบับใน พ.ศ. 2482 ซึ่งนโยบายดังกล่าวขัดต่อหลักปฏิบัติทางศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีของประชาชนในพื้นที่ และการที่หะยีสุหลง อับดุลกอเดร์ โต๊ะมีนา ผู้นำชาวไทยมุสลิมได้ถูกบังคับสูญหายภายหลังการเดินทางไปพบตำรวจสันติบาลที่จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2497 ภายในปีเดียวกัน หลังการถูกบังคับสูญหายของ หะยีสุหลง อับดุลกอเดร์ โต๊ะมีนา รัฐบาลจึงได้สร้างมัสยิดกลาง จังหวัดปัตตานี ขึ้น ด้วยรัฐบาลได้ตระหนักถึงความสำคัญของศาสนาอิสลามที่ประชาชนปัตตานีส่วนใหญ่นับถือเป็นจำนวนมาก จึงควรสร้างมัสยิดที่มีขนาดใหญ่และงดงามเพื่อเป็นสถานที่ในการประกอบศาสนกิจ¹⁷ ดังนั้นการออกแบบและก่อสร้างจึงเป็นไปตามมาตรฐานของทางราชการ มีการนำองค์ประกอบใหม่ทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดมาใช้ แตกต่างจากมัสยิดหลังอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในพื้นที่ 4 จังหวัดภาคใต้ก่อนการสร้างมัสยิดกลางจังหวัดปัตตานี เช่น การนำหลังคาโดมทรงหัวหอมในงานสถาปัตยกรรมแบบโมกุล (Mughal Architecture) มาใช้ จากภาพลักษณะอันน่าประทับใจของโดมมัสยิดกลาง จังหวัดปัตตานี ที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมแบบโมกุล ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสวยงามและความยิ่งใหญ่ จึงกลายเป็นภาพจำว่าโดมทรงหัวหอมเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นมัสยิดสำหรับใช้ประกอบศาสนกิจของชาวมุสลิม

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดกลาง จังหวัดปัตตานี มีการออกแบบวางผังพื้นที่อย่างเป็นระบบเพื่ออำนวยความสะดวกในการรองรับคนจำนวนมาก มีผังพื้นเป็นรูปกากบาท วางตัวอาคารไปตามแนวยาวด้านทิศเหนือทิศใต้ ผังพื้นอาคารมีลักษณะสมมาตรสมดุลซ้ายขวาเท่ากันด้วยการแบ่งพื้นที่โถงละหมาดออกเป็น 3 โถง หอโถงละหมาดตรงกลางตรงกับประตูทางเข้าหลักสู่ตัวมัสยิด พื้นที่ส่วนนี้ใช้สำหรับเป็นโถงละหมาดชาย ส่วนปลายโถงด้านทิศตะวันตกเป็นพื้นที่ตั้งมิมบร ส่วนโถงทางด้านทิศเหนือเป็นพื้นที่สำหรับเป็นโถงละหมาดชายเช่นกัน ส่วนโถงทางด้านทิศใต้เป็นพื้นที่โถงละหมาดหญิง บริเวณมุขภายนอกอาคารทั้ง 4 ด้าน เป็นที่ตั้งของหออะซานสำหรับประกาศเชิญชวนให้ชาวมุสลิมมารวมตัวกันละหมาดที่มัสยิด ส่วนพื้นที่อาบน้ำละหมาด

ถูกจัดวางในตำแหน่งด้านหลังของตัวอาคารมัสยิด ซึ่งการวางอาคารตามแนวยาวทิศเหนือทิศใต้ และการวางตำแหน่งของที่อาบนํ้าละหมาดอยู่ด้านหลังตัวอาคารมัสยิดมีความแตกต่างจากมัสยิดหลังอื่น ๆ ที่ได้ทำการศึกษา ส่วนลักษณะของตัวอาคารมัสยิดมีลักษณะสมมาตรซ้ายขวาเท่ากันเช่นเดียวกับผังพื้นบริเวณแกนกลางของอาคาร ที่ถูกขับเน้นให้เด่นออกมาด้วยการยื่นมุขโถงทางเข้าหลักและซุ้มโค้งแหลม (pointed arch) ของซุ้มประตูทางเข้าหลัก และมีซุ้มหน้าต่างซึ่งเป็นซุ้มโค้งแหลมด้วยเช่นกันตั้งอยู่ระหว่างช่วงเสาโดยรอบของตัวอาคารมัสยิด หลังคาของมัสยิดกลางปัตตานีมีลักษณะผังกากบาท ผืนหลังคาคลุมตัวอาคารส่วนใหญ่เป็นหลังคาคอนกรีตแบน (flat slab) ยกเว้นบริเวณพื้นที่โถงละหมาดจุดตัดของกากบาทกลางอาคารเป็นหลังคาโดมทรงหัวหอมซึ่งมีรูปแบบอิทธิพลจากงานสถาปัตยกรรมแบบโมกุล (Mughal Architecture) เป็นโดมประธาน และมีโดมที่มีขนาดเล็กกว่าตั้งอยู่ทั้ง 4 มุมของโดมประธาน

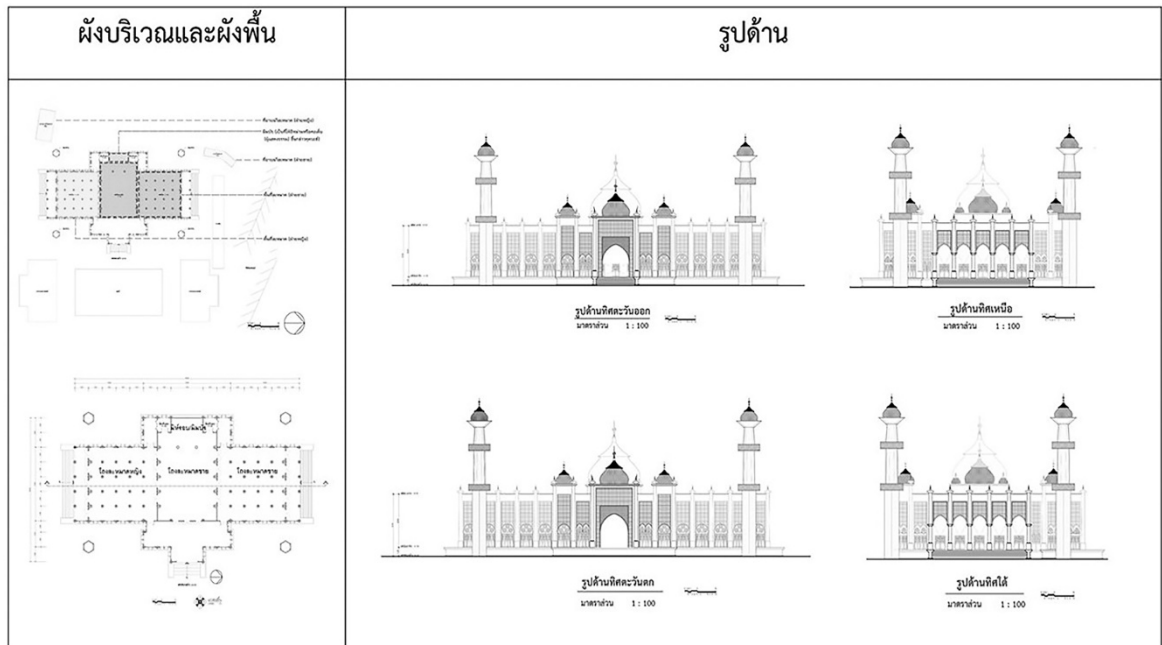
ภาพที่ 23: ตัวอาคาร
มัสยิดกลาง ปัตตานี
ด้านทิศเหนือ

Fig. 23 Pattani Central
Mosque building on
the north side.



ภาพที่ 24: โถงกลางอาคาร
และมิมบ์ (ธรรมมาสน์)

Fig. 24 The hall in the
middle of the building
and the Mimba
(Thammasat).



ตารางที่ 7: ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดกลาง จังหวัดปัตตานี

Table 7: Architectural features of the Central Mosque Pattani Province.

ระยะที่ 5 การย้อนแสวงหาอัตลักษณ์ท้องถิ่น

ภายหลังเหตุการณ์เกิดเหตุการณ์ปล้นปืนกองพันพัฒนาที่ 4 ค่ายกรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ อำเภोजะเอย์ จังหวัดนราธิวาสใน พ.ศ. 2547 นับเป็นจุดเริ่มต้นของเหตุการณ์ความรุนแรงระลอกใหม่ในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ และได้มีเหตุการณ์ความรุนแรงเกิดขึ้นตามมาอีกหลายครั้ง ซึ่งรุนแรงกว่าในอดีตที่ผ่านมา โดยยังไม่เห็นทางออกว่าจะจบลงเมื่อไร ท่ามกลางเหตุการณ์รุนแรงเหล่านี้ได้เกิดคำถามของคนในพื้นที่ถึงอัตลักษณ์ของตน และมีความภาคภูมิใจในการแสดงออกให้เห็นถึงอัตลักษณ์นั้นโดยผ่านทางงาน ศิลปะ ดนตรี สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ภาพถ่าย และการออกแบบผลิตภัณฑ์ งานเหล่านี้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ 4 จังหวัดภาคใต้ภายหลัง พ.ศ. 2547 จึงมีรูปแบบในการนำเสนอให้เห็นถึงอัตลักษณ์ท้องถิ่นของตนด้วยความภาคภูมิใจ

งานสถาปัตยกรรมทางศาสนาอิสลามที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ถึงแม้ว่ายังมีขนาดเล็กไม่ใหญ่โตอย่างมัสยิดที่ได้ทำการศึกษา และเป็นเพียงสุเหร่าที่ใช้สำหรับละหมาดประจำวัน ไม่ได้มีการละหมาดในวันศุกร์ก็ตาม แต่นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นในการนำงานสถาปัตยกรรมของท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบผสานเข้ากับเทคโนโลยีการก่อสร้างและวัสดุสมัยใหม่ ในช่วงต้นที่ได้นำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเดิมของท้องถิ่นมาใช้ คุณราชิด ระเด่นอาหมัด ผู้ออกแบบสุเหร่าตะลุโบะ อำเภอมือ จังหวัดปัตตานี ได้เล่าว่า เมื่อออกแบบสุเหร่าแห่งนี้แล้วเสร็จได้นำเสนอแบบต่อชุมชน แต่ชุมชนไม่ยอมรับหาว่านำรูปแบบจากภูมิพระมาใช้ เพราะยึดติดว่ามีมัสยิดหรือสุเหร่าต้องมีหลังคาเป็นโดม จึงได้อธิบายและทำความเข้าใจกับชาวบ้านถึงแนวทางการออกแบบที่ได้นำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของท้องถิ่นมาใช้ สำหรับสุเหร่าที่นำลักษณะทางสถาปัตยกรรมท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบที่นำมาเป็นตัวอย่าง ได้แก่ สุเหร่าตะลุโบะ อำเภอมือ จังหวัดปัตตานี ออกแบบโดย คุณราชิด ระเด่นอาหมัด แห่งบริษัท SUBPER COMPANY LIMITED สุเหร่าภายในวิทยาลัยเทคนิคกาญจนาภิเษกปัตตานี อำเภอนงจิก จังหวัดปัตตานี ออกแบบโดยคุณวิวัฒน์ จิตนวล และสุเหร่าภายในสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี อำเภอนงจิก จังหวัดปัตตานี ออกแบบโดย คุณมุฮัมมัดซอบรี แวเยโกะ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดปัตตานี และแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดที่จะเกิดขึ้นในอนาคต



ภาพที่ 25: สุเหร่าตะลูโบะ
อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

Fig. 25 Talu Bo Mosque,
Muang District,
Pattani Province.



ภาพที่ 26: สุเหร่าภายใน
วิทยาลัยเทคนิคกาญจนา
ภิเชก อำเภอหนองจิก
จังหวัดปัตตานี

Fig. 26 Mosque inside
Kanchanapisek
Technical College,
Pattani,
Nong Chik District,
Pattani Province.

ภาพที่ 27: สุเหร่าภายใน
สำนักงานคณะกรรมการ
อิสลามประจำจังหวัด
ปัตตานี อำเภอหนองจิก
จังหวัดปัตตานี

Fig. 27 Mosque in
the Office of the
Islamic Committee of
Pattani Province,
Nong Chik District,
Pattani Province.



สรุป

ปัตตานีมีพัฒนาการความเป็นเมืองเติบโตขึ้นจากการเป็นรัฐเมืองท่าสืบทอดกันมาหลายยุคสมัย ผ่านทั้งความรุ่งเรืองและเสื่อมถอย สถาปัตยกรรมของมัสยิดที่เกิดขึ้นในปัตตานีได้สะท้อนภาพเหล่านั้นออกมาให้เห็นผ่านงานสถาปัตยกรรมของมัสยิดที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย ความยึดมั่นต่อหลักคำสอนของศาสนาอิสลามก็เช่นกันที่ได้สะท้อนให้เห็นถึงหลักในการวางผังตัวอาคารมัสยิด ไม่ว่าจะเป็นรูปทรงภายนอกของตัวอาคารจะเปลี่ยนแปลงไปเช่นไร แต่การวางผังอาคารมัสยิดยังคงวางตัวอาคารไปตามแนวยาวด้านทิศตะวันออกทิศตะวันตก โดยด้านหน้าของอาคารจะอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเพื่อสามารถเข้าถึงพื้นที่ทางด้านทิศตะวันตกอันเป็นทิศกิบละฮ์ คือทิศที่ต้องหันหน้าไปเวลาทำละหมาดได้สะดวก ยกเว้นมัสยิดกลางปัตตานีที่วางตัวอาคารไปตามแนวยาวด้านเหนือใต้ แต่ด้านหน้าอาคารยังคงหันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออกเช่นเดียวกับมัสยิดหลังอื่น ๆ

ผลจากการวิจัยพบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของมัสยิดมาจาก 2 พลวัต ได้แก่

อิทธิพลภายใน มาจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเดิมในท้องถิ่นที่ชุมชนยอมรับว่ามีความงดงามคุ้นชิน และช่างท้องถิ่นก็มีความชำนาญในการก่อสร้าง ดังเช่น มัสยิดอาโห และมัสยิดมัสยิดนัจมุดดิน ที่มีแบบทางสถาปัตยกรรมเดิมในท้องถิ่น เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมภายนอกของมัสยิดจะมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเดิมในท้องถิ่นอยู่ร่วมในสถาปัตยกรรมนั้นเสมอ

อิทธิพลภายนอก เมื่อปัตตานีได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามในช่วงต้นของการสร้างอาณาจักรปัตตานี ดารุสสลาม กษัตริย์ผู้ปกครองปัตตานีมีมโนทัศน์ที่จะสร้างอาณาจักรแห่งนี้ให้เป็นอาณาจักรอิสลามอันยิ่งใหญ่ ดังเช่นอาณาจักรโมกุล และอาณาจักรออตโตมัน เมื่อสร้างมัสยิดกรือเซะ และมัสยิดดาโต๊ะจึงนำองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของซุ้มโค้งแหลม ซุ้มโค้ง และโดม โดยได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมโมกุลมาใช้ในการก่อสร้างมัสยิดทั้ง 2 แห่ง ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปัตตานีอีกครั้งเกิดขึ้นเมื่ออังกฤษได้เข้ามามีบทบาทอย่างสูงทั้งด้านการค้าการเมืองในแหลมมลายู ดังนั้นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดมัสยิดรายอฟาฏอนี และมัสยิดรายอที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ จึงได้รับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมตะวันตก

ผสมผสานกับสถาปัตยกรรมในท้องถิ่น มีการนำซุ้มโค้งมาใช้กับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดทั้ง 2 แห่งตามรูปแบบของอาคารที่ถูกสร้างขึ้นในปีนัง มะละกา และสิงคโปร์ ในช่วงเวลานั้น และอิทธิพลภายนอกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดปัตตานีในวงกว้าง เกิดจากนโยบายภาครัฐในการสร้างมัสยิดกลางจังหวัดปัตตานีขึ้นมา เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างรัฐบาลและประชาชนในพื้นที่ ด้วยรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดกลางจังหวัดปัตตานีที่น่าประทับใจและโดดเด่น ด้วยหลังคาโดมทรงห้วหอมตามรูปแบบสถาปัตยกรรมโมกุล ส่งผลให้มัสยิดในจังหวัดปัตตานีที่สร้างขึ้นภายหลังจึงมีภาพจำของหลังคาทรงโดมว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นมัสยิด จึงนำหลังคาทรงโดมมาใช้กับมัสยิดที่สร้างขึ้นใหม่

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา รูปแบบทางสถาปัตยกรรมภายนอกของมัสยิดในจังหวัดปัตตานีได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แต่สิ่งที่ยังคงอยู่เสมอมาและไม่มีการเปลี่ยนแปลงคือรูปแบบการวางผังตัวอาคารมัสยิด ไม่ว่ารูปทรงภายนอกของตัวอาคารจะเปลี่ยนแปลงไปเช่นไร แต่การวางผังอาคารมัสยิดยังคงวางตัวอาคารไปตามแนวยาวด้านทิศตะวันออกทิศตะวันตก โดยด้านหน้าของอาคารจะอยู่ทางด้านทิศตะวันออก เพื่อสามารถเข้าถึงพื้นที่ทางด้านทิศตะวันตกอันเป็นที่ศกิบละห์ คือทิศที่ต้องหันหน้าไปเวลาทำละหมาดได้สะดวก และมีที่อาบน้ำละหมาดก่อนเข้าสู่อาคารมัสยิดเสมอ อันสะท้อนให้เห็นถึงความเคร่งครัดและยึดมั่นต่อหลักคำสอนของศาสนาอิสลามของผู้คนในพื้นที่

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้: กรณีศึกษามัสยิดในจังหวัดปัตตานี ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์วิจัยและนวัตกรรม โดยหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนากำลังคน และทุนด้านการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษาการวิจัยและการสร้างนวัตกรรม
สัญญาเลขที่ B05F630040

เชิงอรรถ

¹ พรวิมล ศรีงาม, “ปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนเมืองปัตตานี” (ดุชนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขา วัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2555), 7.

² ปิยดา ชลวร, **ประวัติศาสตร์ปัตตานีในคริสต์ศตวรรษที่ 16-18 จากบันทึกของจีน รวีกว และญี่ปุ่น** (เชียงใหม่: ชิลค์เวอร์ม, 2554), 23.

³ ยงยุทธ ชูแว่น, “ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับปัตตานีก่อนสมัยรัตนโกสินทร์,” **จุลสารความมั่นคงศึกษา**, ฉบับที่ 68 (พฤศจิกายน 2552), 9.

⁴ อารีฟิน บินจิ, อับดุลลอฮ์ ลอแมน และซุฮัยมีย์ อิสมาแอล, **ปัตตานี ประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (สงขลา: มูลนิธิวัฒนธรรมอิสลามภาคใต้, 2556), 75.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 77.

⁶ ครองชัย หัตถา, **ประวัติศาสตร์ปัตตานีสมาัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง 7 หัวเมือง**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 110.

⁷ ครองชัย หัตถา, **ปัตตานีการค้าและการเมืองการปกครองในอดีต** (ปัตตานี: โรงพิมพ์มิตรภาพ, 2541), 116.

⁸ อิบรอฮิม ชุกรี, **ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปัตตานี**, แปลโดย หะสัน หมัดหมัด และมะหามะซากี เจ๊ะหะ (เชียงใหม่: ชิลค์เวอร์ม บุคส์, 2549), 52.

⁹ ชูลิพร วิรุณหะ, “สยามกับปัตตานีในสมัยรัชกาลที่ 1-2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์: การทำความเข้าใจเกี่ยวกับสงครามและการแบ่งแยกปัตตานีออกเป็นเจ็ดหัวเมือง,” **วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร** 35, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2556), 15.

¹⁰ กระทรวงมหาดไทย, **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดปัตตานี** (กรุงเทพฯ: บางกอกสาส์น, 2528), 27.

¹¹ ครองชัย หัตถา, **ประวัติศาสตร์ปัตตานีสมาัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง 7 หัวเมือง**, 96.

¹² ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, **ความรุนแรงกับการจัดการ “ความจริง” ปัตตานีในรอบกึ่งศตวรรษ** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551), 169.

¹³ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพมหานครมองประวัติศาสตร์สังคมมุสลิมตั้งแต่สร้างกรุงเทพฯ-พ.ศ. 2552 ผ่านสถาปัตยกรรมมัสยิด** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชน, 2557), 98.

¹⁴ วสันต์ ชีวะสาธน์, “สถาปัตยกรรมทางศาสนาของชุมชนชาวไทยมุสลิมในจังหวัดปัตตานี” (รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2544), 31.

¹⁵ ครองชัย หัตถา, **มัสยิดกรือเซะมรดกอารยธรรมปัตตานี** (ปัตตานี: Good Idea, 2549), 10

¹⁶ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพมหานครมองประวัติศาสตร์สังคมมุสลิมตั้งแต่สร้างกรุงเทพฯ-พ.ศ. 2552 ผ่านสถาปัตยกรรมมัสยิด**, 29.

¹⁷ สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี, **มัสยิดกลาง จังหวัดปัตตานี**, เข้าถึงเมื่อ 17 พฤศจิกายน 2564, เข้าถึงได้จาก www.masjidthai.com/masjid/PTN0004.html

Bibliography

- Binji, Arifin, Abdullah La-Orman, and Suhaimi Ismail. *pā tānī prawattisat læ kāmūāng nai lōk malayū* [Patani: History and Politics in the Malay World]. 3rd ed. Songkhla: Southern Islamic Culture Foundation, 2013.
- Chaiwat Satha-Anand. *khwaṁrunræng kap kanchatkaṁ khwaṁ cing Pattānī nai rōp kung satawat* [Violence and managing: “Reality” in Pattani for the past fifty years]. Bangkok: Thammasart University press, 2008.

- Krongchai Hatta. *matsayitkruse moṛadok ‘ārayatham Pattānī* [History of Krue Se masjid in Pattani province]. Pattani: Good idea, 2003.
- _____. *Pattānī kānkhā læ kānmūāng kān pokkhrōng nai ‘adīt* [Pattani: Trade and politics in the past]. Pattani: Mittapap Press, 1998.
- _____. *prawattisat Pattānī samai ‘ānāčhak bōrān thung kān pokkhrōng čhet huāmūāng* [History of Pattani from the ancient kingdom to the reign of seven states]. 2nd ed. Bangkok: Chulalongkorn university press, 2009.
- Ministry of Interior. *prawat mahātthai sūan phūmphāk čhangwat Pattānī* [History of the Ministry of Interior in the region of Pattani province]. Bangkok: Bangkok Sarn Publishing, 1985.
- Piyada Chonlaworn. *prawattisat Pattānī nai Khritsatawat thī siphok - sippæt čāk banthuk khōng Čhīn riokio læ Yīpun* [History of Pattani kingdom, southern Thailand, in the 16th century to 18th century; A study from Chinese, Ryukyuan, and Japanese historical sources]. Chiang Mai: Silkworm Books, 2011.
- Pornpawee Sringam. “pati samphan thāng watthanatham khōng chumchon mūāng Pattānī [The cultural interaction of the community of muang Pattani].” PhD dissertation, Thaksin University, 2012.
- Raksamani, Adis Idris. *Matsayit nai Krung Thēp mōng prawattisat sangkhom Mutsalim tangtæ sāng Krung Thēp-Phō,So, sōngphanhārōihāsipsōng phān sathāpattayakam matsayit* [Mosques in Bangkok: History of Muslim societies from the beginning of Bangkok to 2009 through history of mosques]. Bangkok: Matichon, 2014.
- Syukri, Ibrahim. *prawattisat ratcha ‘ānāčhak malāyū pa tānī* [History of kingdom of Malayu Pattani]. Translated by Hasan Madmarn and Mahamasaki Jaeha. Chiang Mai: Silkworm Books, 2006.
- Vassan Cheevasarth. “*sathāpattayakam thāng satsanā khōng chumchon chāo Thai Mutsalim nai čhangwat Pattānī* [Religious architecture of the Thai muslim communities in Pattani].” Final Report. Prince of Songkla University, 2001.
- Virunha, Chuleeporn. “Sayām kap Pattānī nai samai ratchakān thī nung-sōng hāng krung Rattanakosin: kāntham khwām khao kiēokap songkhram læ kān bāngyæk Pattānī ‘ōk pen čhet huāmūāng [Siam and Pattani during the first two reigns of Rattanakosin era: Toward the understanding of war and the division of Pattani into 7 principalities].” *Journal of the Faculty of Arts, Silpakorn University* 35, 1: (January-June 2013) 11-53.

Yongyut Chu–Waen. “prawattisāt khwāmsamphan rawāng Sayām kap Pattānī kōṇ samai Rattanakosin [Historical relationship between Siam and Pattani before the Rattanakosin period].” **Journal of Security Studies**, no. 68 (November 2009): 1-43.

Illustration Sources

All illustrations by the author unless otherwise specified.

Fig 1. ปรับปรุงจาก Office of the Province Election Commission of Pattani, **Map of Pattani Province**, accessed October 1, 2021, available from https://www.ect.go.th/pattani/ewt_news.php?nid=341

Fig. 2 Commemoration of the 100th anniversary of His Excellency Field Marshal P. Pibulsongkram 14 July 1997 (Lop Buri: Artillery Center Fort Phaholyothin, 1997), quoted in Arts and Culture Magazine, **Looking back on “dress” in campaign to wear Sarong that was popular in the world during the period of Field Marshal P. Pibulsongkram**, accessed October 1, 2021, available from https://www.silpa-mag.com/culture/article_11660